

2. Дук, Д.У. Полацк XVI – XVIII стагоддзяў: нарысы талаграфіі, гісторыі матэрыяльнай культуры і арганізацыі жыццёвай прасторы насельніцтва беларускага горада / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2007. – 268 с.
3. Дук, Д.У. Справаздача аб палявых археалагічных даследаваннях у горадзе Полацку ў 2000 г. / Д.У. Дук, С.В. Тарасаў // Архіў ІГ НАНРБ. – Вол. 1. – Спр. 1880.
4. Дук, Д.У. Справаздача аб палявых археалагічных даследаваннях у горадзе Полацку ў 2001 г. / Д.У. Дук // Архіў ІГ НАНБ. – Вол. 1. – Спр. 1921.
5. Колчин, Б.А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого // Материалы и исследования по археологии СССР: тр. Новгород. археолог. экп. / под ред. Б.А. Колчина и А.В. Арциховского. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – № 65, Т 2. – С. 7 – 120.
6. Изюмова, С.А. К истории кожевенного и сапожного ремёсел Новгорода Великого / С.А. Изюмова // Материалы и исследования по археологии СССР: тр. Новгород. археолог. экп. / под ред. Б.А. Колчина и А.В. Арциховского. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – № 65, Т 2. – С. 5 – 224.
7. Никитин, А.Ф. Русское кузнечное ремесло XVI – XVII вв. / А.Ф. Никитин. – М.: Наука, 1971. – 84 с.
8. Левко, О.Н. Витебск XIV – XVIII вв.: (Стратиграфия, хронология, социально-историческая топография и технология производств) / науч. ред. В.А. Булкин. – Минск: Наука и техника, 1984. – 120 с.
9. Археалогія Беларусі: у 4 т. / В.М. Ляўко [і інш.]; пад рэд. В.М. Ляўко [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – Т. 4: Помнікі XIV – XVIII стст. – 597 с.
10. Сагановіч, Г.М. Кавальска-сялярскія вырабы з раскопак Крэўскага замка / Г.М. Сагановіч // Сярэдневяковая старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні / пад рэд. В.М. Ляўко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С. 92 – 98.
11. Сагановіч, Г.М. Кавальскія вырабы сярэдневяковага Мсціслава / Г.М. Сагановіч // Помнікі мастацкай культуры Беларусі: новыя даследаванні: зб. арт. / рэд. С.В. Марцэлеў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – С. 183 – 189.
12. Сагановіч, Г.Н. Кузнечное ремесло Белоруссии XIV – XVIII вв.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Г.Н. Саганович. – Минск, 1988. – 299 с.
13. Краўцэвіч, А.К. Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV – XVIII стст.: Планіроўка, культурны слой / А.К. Краўцэвіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 171 с.
14. Трусаў, А.А. Металічныя вырабы з раскопак Лідскага і Мірскага замкаў (XIV – XVIII стст.) / А.А. Трусаў, А.А. Краўцэвіч, Г.М. Сагановіч // Весці АН БССР. Сер. грам. навук. – 1987. – № 4. – С. 73 – 83.
15. Пазднякоў, В.С. Клецк X – XVIII стст.: матэрыяльная і духоўная культура беларус. феад. горада / В.С. Пазднякоў; навук. рэд. П.Ф. Лысенка. – Мінск: БелНДДАС, 2008. – 287 с.
16. Дук, Д.В. Кожевенно-сапожное ремесло Полоцка XVI – XVIII вв. (по итогам археолог. надзора на территории Великого посада в 2000 – 2002 гг.) / Д.В. Дук, А.А. Соловьёв // Гіст.-археалаг. зб. – 2004. – № 19. – С. 241 – 250.
17. Ивин, А.А. Логика: учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Знание, 1998. – 240 с.
18. Тыпалогія // Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; рэдкал.: В.В. Гетаў [і інш.]. – Мінск: Бел.Эн., 1993. – С. 621 – 622.

КУРГАННЫ МОГІЛЬНІК ПАГОШЧА: АСНОЎНЫЯ ВЫНІКІ РАСКОПАК 2005 – 2008 ГАДОЎ

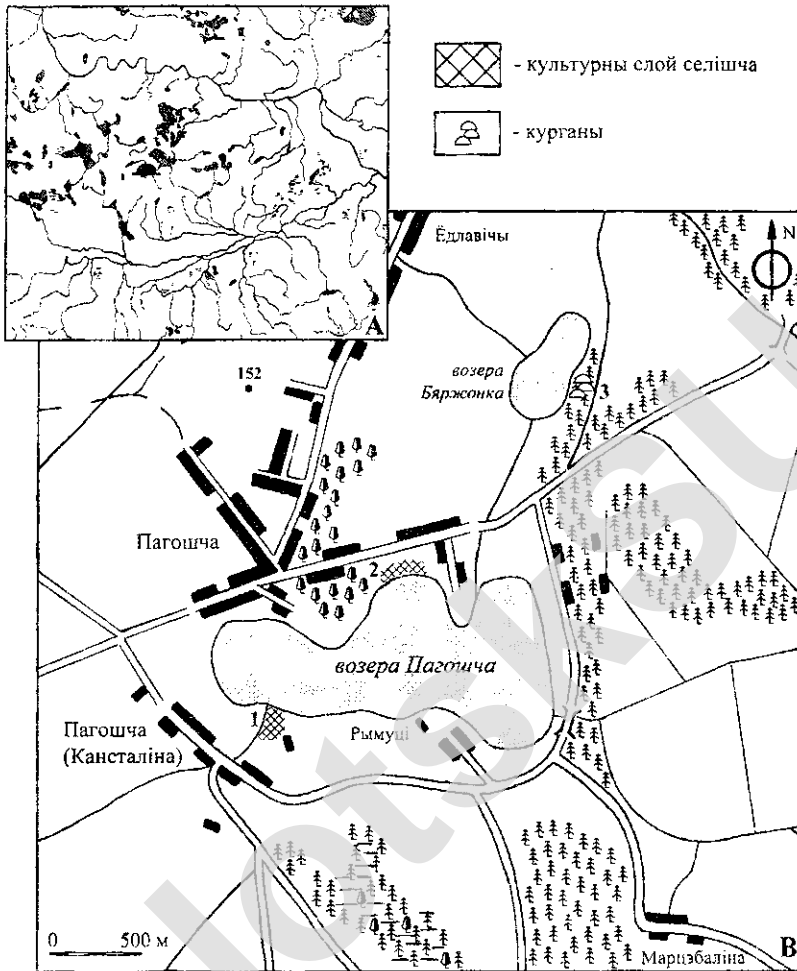
М.А. ПЛАВІНСКІ

(Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Мінск)

Прадстаўлены вынікі раскопак курганняга могільніка Пагошча Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці, якія праводзіліся экспедыцыйнай пад кіраўніцтвам аўтара на працягу 2005 – 2008 гадоў. Пачатак функцыянавання помніка прыпадае на трэцюю чвэрць I тыс. н.э. і звязаны са з'яўленнем у Браслаўскім Паазер'і носьбітаў культуры іскоўскіх доўгіх курганоў. Большасць даследаваных курганоў належыць да другой паловы канца X – пачатку першай паловы XI стагоддзя (найбольш верагодна – апошнімі дзесяцігоддзямі X – пачаткам XI ст.). Могільнік належаў калектыву, які ўключаў розных па паходжанні і этнакультурнай прыналежнасці членаў. Сярод іх дамінуючае становішча займалі прадстаўнікі полацкай княжацкай адміністрацыі, якія мелі пэўнае карпаратыўнае ўяўленне аб прэстыжным пахавальным абрадзе інсумацыі ў «камерах».

Курганны могільнік Пагошча знаходзіцца ў лесе за 500 м на паўночны ўсход ад вёскі Пагошча (Опсаўскі с/с Браслаўскага р. Віцебскай вобл.) на ўсходнім беразе возера Бяржонка (мал. 1). Помнік размешчаны на тэрасе, якая ўзвышаецца над возерам Бяржонка прыкладна на 3 м. Курганы выцягнуты паміж схілам тэрасы і лясной дарогай. Могільнік зарос лесам (сосны, бярозы) і кустоўем (арэшнікам). Уся яго плошча моцна пацярпела ад гаспадарчай актыўнасці людзей. Большасць курганоў пашкоджана і

часткова знішчана розначасовымі скарбашукальніцкімі і гаспадарчымі ямінамі (гэтая тэрыторыя выкарыстоўваецца пад сметнік і скотамогільнік). Прастора між курганамі засыпана будаўнічым смешцем і гаспадарчымі адыходамі. Такі стан захаванасці насыпаў замянае іх дакладнаму падліку. Першапачаткова намі было зафіксавана і нанесена на план 14 курганоў [13, с. 217].

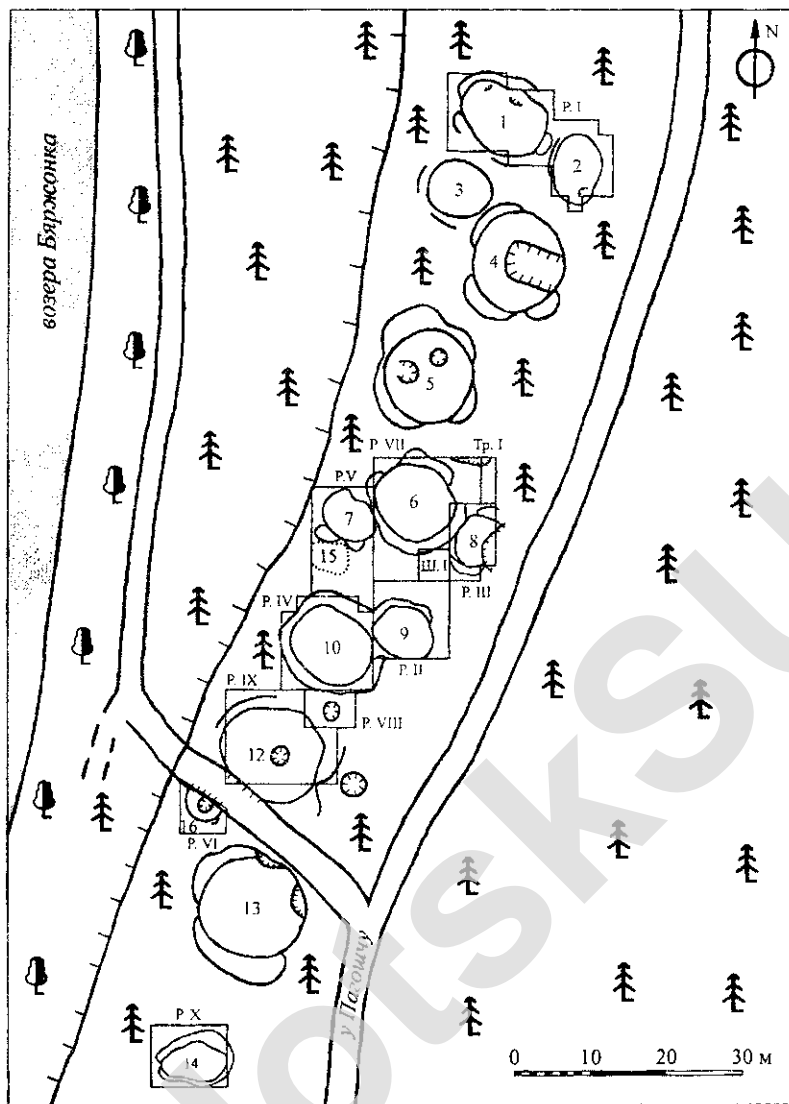

Мал. 1. Месцазнаходжанне курганнага могільніка Пагошча ў Браслаўскім Паазер'і (А) і лакалізацыя археалагічных помнікаў у наваколлі вёскі Пагошча (В): 1 – селішча Пагошча II (Кансталіна); 2 – селішча Пагошча I; 3 – курганны могільнік Пагошча

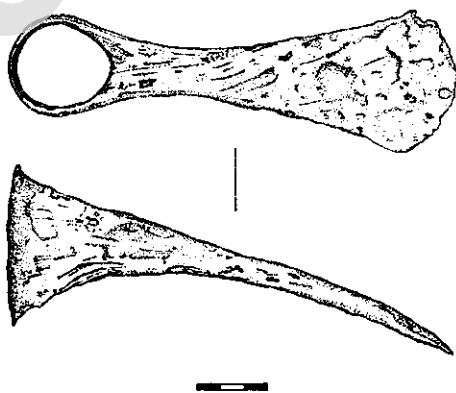
Па завяршэнні раскопак 2008 года стала магчыма казаць аб наяўнасці ў могільніку 15 курганоў (мал. 2). На працягу 2005 – 2008 гадоў могільнік раскопваўся суцэльнай плошчай – даследаваліся не толькі насыпы курганоў і раўчкі вакол іх, але і міжкурганная прастора. Усяго за чатыры гады было раскапана каля 1000 кв. м і даследавана 11 пахавальных насыпаў. Натуральна, што такая колькасць прыдатных для аналізу курганоў не дазваляе рабіць катэгарычных высноў аб храналогіі і культурнай інтэрпрэтацыі некропаля. Разам з тым, варта адзначыць, што па ступені даследаванасці (адсотак раскапаных курганоў ад іх агульнай колькасці) могільнік, відавочна, з'яўляецца найлепшым вывучаным у Браслаўскім Паазер'і.

Сапраўдны артыкул мае на мэце абагульненне асноўных вынікаў праведзеных даследаванняў. Таму мы не станем сьвіняцца на канструктыўных асаблівасцях пахавальных збудаванняў, датаванні асобных комплексаў інвентару і г.д. (гэтыя пытанні ўжо былі разгледжаны ў шэрагу папярэдніх артыкулаў [13; 14; 15, с. 135 – 136]), але адразу звернемся да вызначэння датавання ўсяго некропаля і яго месца сярод сінхронных помнікаў Браслаўскага Паазер'я.

З 11 даследаваных курганоў пахаванні былі знойдзены ў 9. У практычна цалкам разбураным кургане 16 слядоў пахавання выяўлена не было, што не дазваляе датаваць гэты насып. Курган 2, у якім пахаванне выяўлена не было, але ў насыпе знойдзена правушная матыка (мал. 3), можа быць датаваны толькі надзвычай шырока – сярэдзінай I – пачаткам II тыс. н.э. Гэта не дазваляе выкарыстоўваць яго ў пэўных храналагічных пабудовах. Больш-менш вузкае датаванне можа быць вызначана для дзевяці курганоў (1, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15). Гэтыя пахавальныя комплексы падзяляюцца на два культурна-храналагічныя гарызонты.

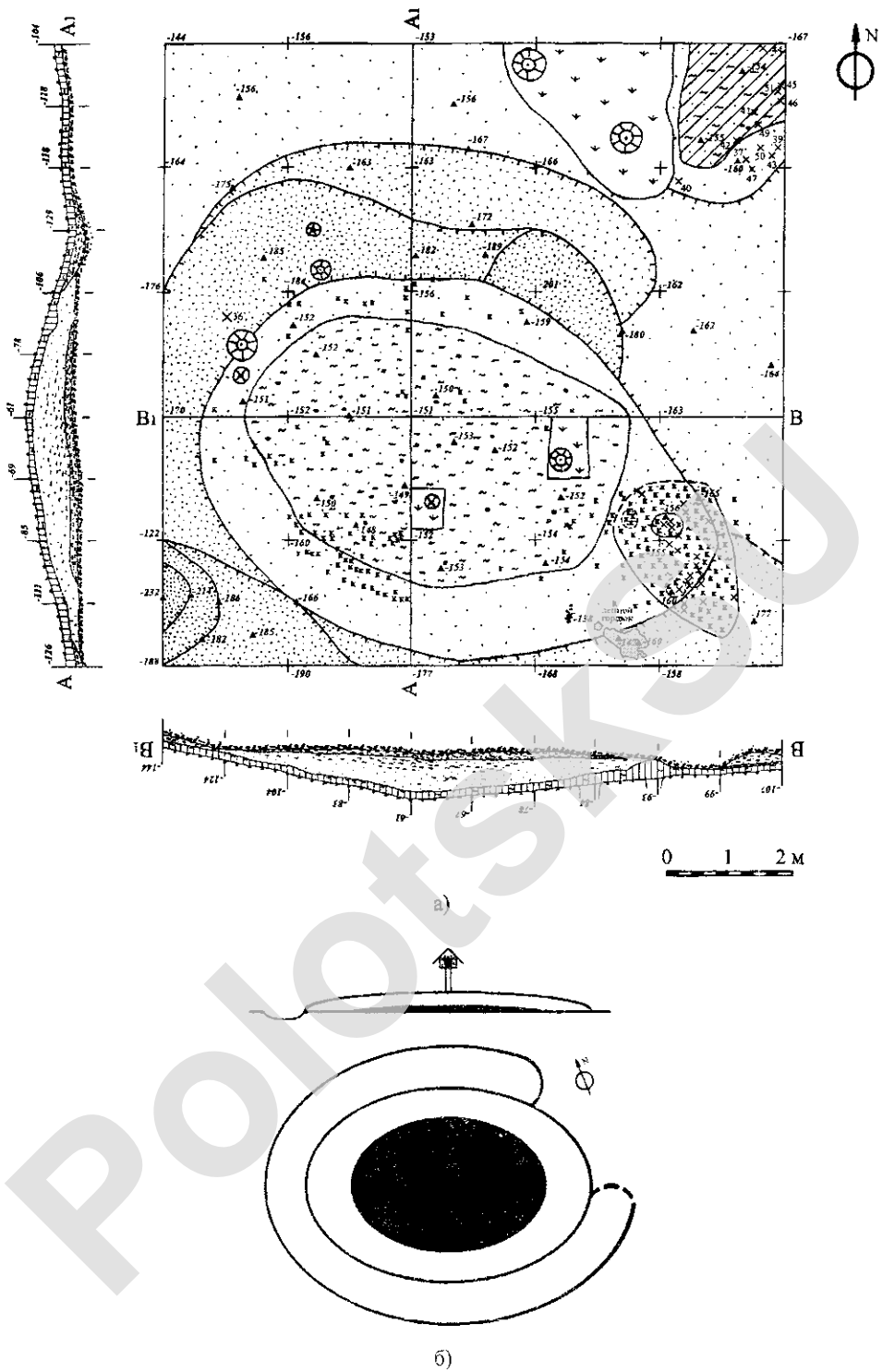

Мал. 2. План курганага могілніка Пагошча з пазначэннем раскопаў 2005–2008 гадоў (P. I – 2005 г.; P. II – IV – 2006 г.; P. V – VI, III, I, Tr. I – 2007 г.; P. VII – X – 2008 г.)

Мал. 3. Курганны могілнік Пагошча. Матыка, знойдзеная ў насыпе кургана 2 (раскопкі 2005 г.)

Першы культурна-храналагічны гарызонт прадстаўлены курганам 9, які можа быць датаваны трэцяй чвэрцю I тыс. н.э. (найбольш верагодна – VII ст.) і аднесены да культуры пскоўскіх доўгіх курганоў. Надзвычай вялікую цікавасць прадстаўляе выяўлены ў кургане пахавальны абрад (мал. 4: 1).

Мал. 4. Курганны могільнік Пагошча. Курган 9:

а – план машэрыка і профілі; б – варыянт рэканструкцыі будовы насыпу і драўлянай канструкцыі на яго вяршыні

Шматлікія асобныя кальцынаваныя косткі былі знойдзены непасрэдна пад дзірванам і ў верхніх слях падоўжанага насыпу. Асобныя дробныя косткі сустрэкаліся нават у раўчку па-за яго межамі. Найбольшая канцэнтрацыя кальцынаваных костак прасочвалася ў паўднёва-ўсходнім сектары кургана. Непасрэдна пад дзірванам на паўднёва-ўсходнім краі насыпу і часткова ў раўчку па-за яго межамі была выяўлена аморфная праслойка кальцынаваных костак з асобнымі ўключэннямі попелу і дробнага вугалля, выцягнутая па лініі паўночна захад – паўднёва ўсход памерам $2,65 \times 1,7$ м і магутнасцю да 0,15 м. Вага знойдзеных костак перавышае 6,1 кг (пасля сушкі і ачысткі ад пяску). Сярод костак вызначаны рэшткі не менш як чатырох чалавек – адзін дарослы мужчына, адна дарослая жанчына і двое дзяцей. Акра-

мя таго, былі ідэнтыфікаваныя косткі зайца, вавёркі, куніцы, сабакі, прадстаўніка сямейства сабачых, свінні, казы, авечак, буйных рагатых жывёлін, двух птушак і фрагмент ракушкі малюска (антрапалагічнае вызначэнне прафесара астэалогіі С. Стэн (факультэт археалогіі і астэалогіі ўніверсітэта Готланда, Швецыя) і прафесара астэалогіі М. Врэтсмарк (аддзел археалогіі і культурнага ландшафту Музея Вестэрэтланда, Швецыя), астэалагічнае вызначэнне – малодшага навуковага супрацоўніка Інстытута гісторыі НАН Беларусі А.А. Разлуцкай). У праслойцы кальцынаваных костак знойдзены 34 фрагменты аплаўленых бронзавых упрыгажэнняў, сярод якіх можна вызначыць (мал. 5: 1 – 18): фрагмент бронзавага бранзалета з пашыранымі (авальнымі ў сячэнні) арнаментаванымі канцамі; 4 фрагменты бронзавых літых бранзалетаў, арнаментаваных двума гарызантальнымі паралельнымі лініямі (фрагменты належаць да некалькіх бранзалетаў, але вызначыць іх першапачатковую колькасць немагчыма); 8 фрагментаў бронзавых колцаў з трохграннага ў сячэнні дроту (не выключана, што фрагменты належаць не да колцаў, а да пранізкі (ці пранізак) вялікага дыяметра); 12 фрагментаў бронзавых спіральных пранізак з трохграннага ў сячэнні дроту; 10 надзвычай моцна аплаўленых фрагментаў бронзавых вырабаў, якія не могуць быць ідэнтыфікаванымі.

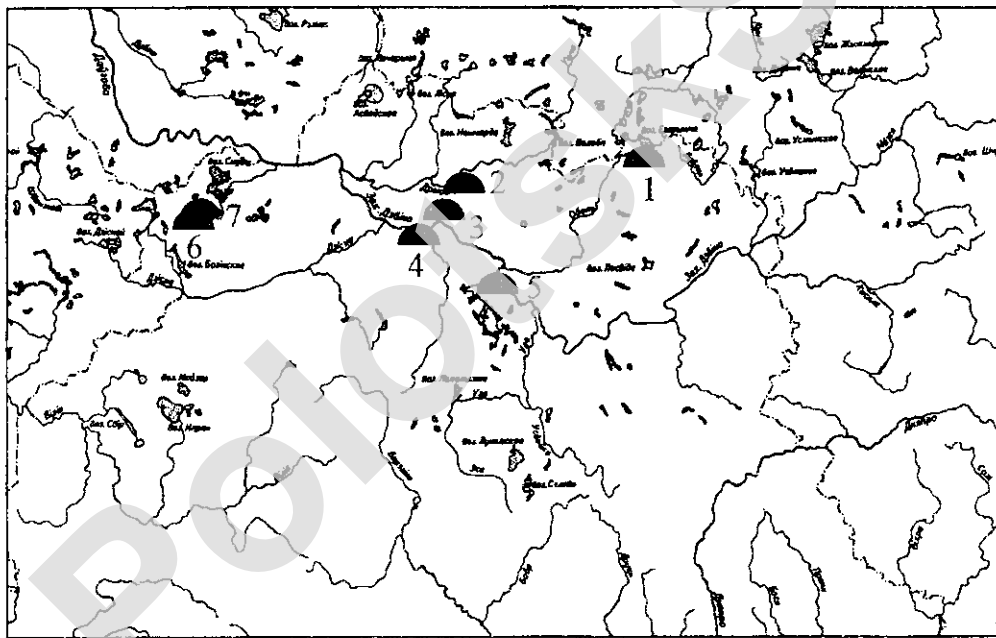
Мал. 5. Курганны могільнік Пагошча. Курган 9. Інвентар пахавання па абраздзе крэмацыі (раскопкі 2006 г.)

Побач з праслойкай кальцынаваных костак на поўдзень ад яе, ля паўднёвай сценкі Раскопу II, пад здыранам знаходзіўся развал вялікага ляпнога слабапрафіляванага гаршччка ўсечана-канічнай формы з адагнутым вонкі венцам (гл. мал. 5: 19).

Паслядоўнасць дзеянняў, якія былі ажыццёўлены падчас узвядзення кургана 9, можа быць рэканструявана наступным чынам (гл. мал. 4: 2). На пляцоўцы, прызначанай пад курган, было раскладзена

вогнішча. Пасля гэтага, з грунту, узятага з раўчукоў, быў узведзены насып. Відавочна, што рэшткі трупаспаленняў некалькіх людзей і жывёлін не былі закапананы ў насып. Характар размяшчэння асобных кальцынаваных костак пад дзірванам па ўсёй паверхні насыпу і праслойкі костак у яе паўднёва-ўсходняй частцы дазваляе меркаваць, што першапачаткова пахаванні былі змешчаны ў нейкай драўлянай канструкцыі на яе вяршыні. Гэтая канструкцыя не пакінула слядоў, якія маглі б быць зафіксаванымі падчас раскопак. Верагодна, яна з'яўлялася ўсыпальняй, якая функцыянавала працягла час і куды змяшчаліся рэшткі пахаванняў, што, магчыма, належалі прадстаўнікам адной сям'і. З часам драўляная канструкцыя мусіла спарохнець, а косткі, якія ў ёй знаходзіліся, пачалі прасыпацца (гэтым тлумачыцца іх знаходжанне па ўсёй плошчы паверхні насыпу. Нарэшце, калі драўляная канструкцыя канчаткова спарохнела, яна, відавочна, завалілася ў паўднёва-ўсходнім накірунку, а кальцынаваныя косткі рассыпаліся па схіле кургана. Сюды ж скаціўся гаршчок (прычым костак унутры яго не было).

Даследаваны курган прадстаўляе цікавасць не толькі сам па сабе, але і для вырашэння шэрага істотных праблем у межах усёй культуры пскоўскіх доўгіх курганоў. Па першае, зараз ёсць падставы меркаваць, што і іншыя так званыя «пахаванні на паверхні насыпаў пад дзірванам» [16, с. 19; 9, с. 140; 23, с. 24 – 25] таксама першапачаткова знаходзіліся ў нейкіх драўляных канструкцыях. На карысць гэтага можа сведчыць той факт, што, як і ў Пагошчы, кальцынаваныя косткі ў падобных курганах знаходзіліся на схіле насыпу на плошчы ў некалькі квадратных метраў [16, с. 43; 23, с. 27 – 28], што магло стаць вынікам іх прасыпання са спарохнелай канструкцыі; па-другое, даследаванне кургана 9 могільніка Пагошча ў Браслаўскім Паазер'і, а таксама новага пахавальнага помніка культуры пскоўскіх доўгіх курганоў Гарадзішча Полацкага раёна (даследаванні Д. У. Дука, 2008 г.) дазваляюць меркаваць, што носьбіты гэтай традыцыі засялялі і левы бераг Дзвіны (мал. 6).

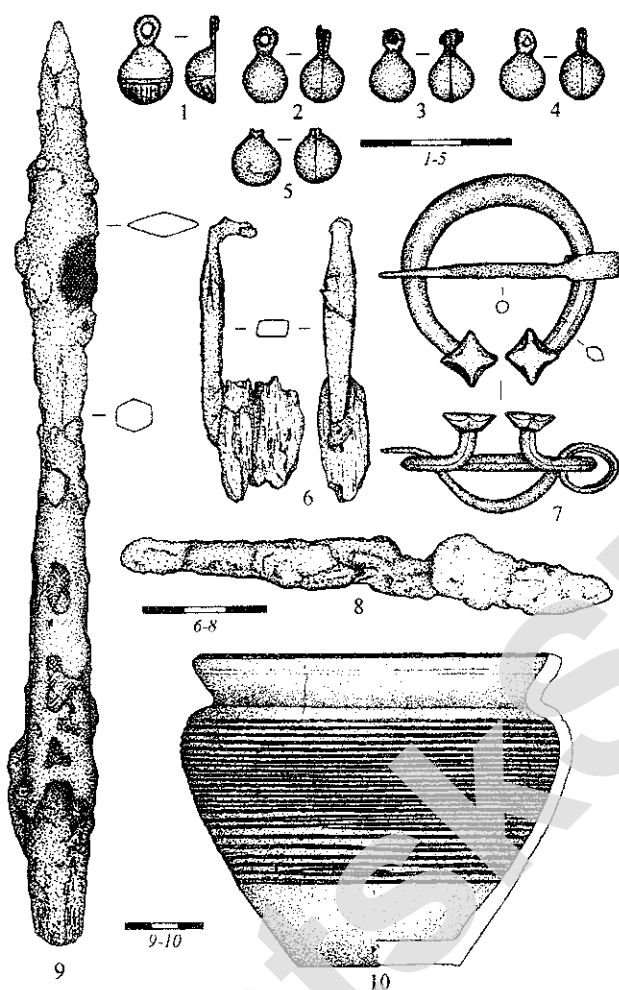

Мал. 6. Пахавальныя помнікі культуры пскоўскіх доўгіх курганоў у Беларускай Падзвінні:
1 – Дарахі; 2 – Янкавічы; 3 – Гаравыя; 4 – Субаўшчына; 5 – Гарадзішча; 6 – Пагошча; 7 – Рацкі Бор

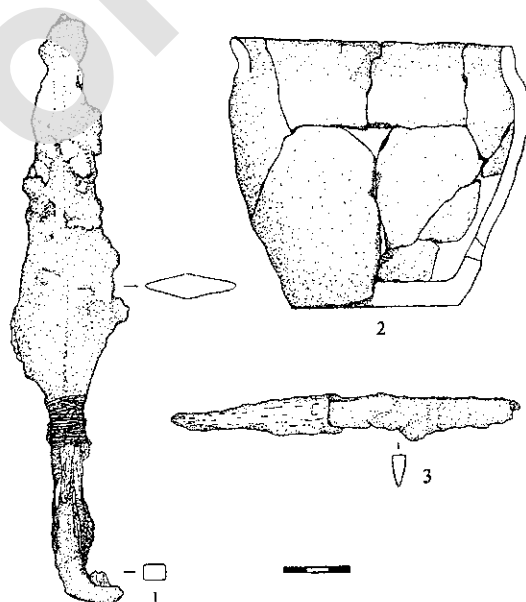
Другі культурна-храналагічны гарызонт курганнага Пагошча прадстаўлены васьмю насыпамі (1, 6, 7, 8, 10, 12, 14, 15 (мал. 7 – 16)). Можна дапусціць яго шырокае датаванне ў межах X – XI стагоддзяў. Разам з тым найбольш верагодным падаецца яго датаванне другой паловай X – першай паловай XI стагоддзя і, нават больш вузка, -- апошнімі дзесяцігоддзямі X – пачаткам XI стагоддзя.

Улічваючы тое, што зараз вывучана ўжо больш за 2/3 ад агульнай колькасці насыпаў могільніка, можна зрабіць шэраг высноў наконт пахавальнай абраднасці калектыву, які яго пакінуў.

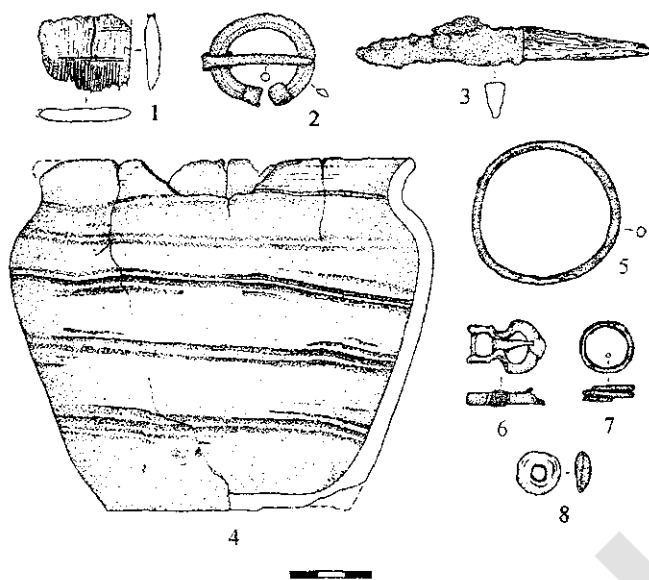
Найперш варта адзначыць, аднастайнасць абраду ўсіх пахаванняў дарослых мужчын (курганы 1, 10, 12, 14, 15). Усе яны здзейснены па абрадзе інгумацыі ў падкуртаных ямінах, якія пераразалі попелыны слой на асаванні курганоў. Звернутыя галавамі на ўсход нябожчыкі былі змешчаны ў берасцяныя канструкцыі нахштальт трун. У курганах 1, 10, 14 пры пахаваннях былі змешчаны прадметы ўзбраення, дэталі строю і посуд (мал. 7, 13, 15). Інгумацыя ў кургане 15 значна саступае ім па багацці інвентару – тут выяўлены толькі жалезная фібула, паясное колца і нож (мал. 16).

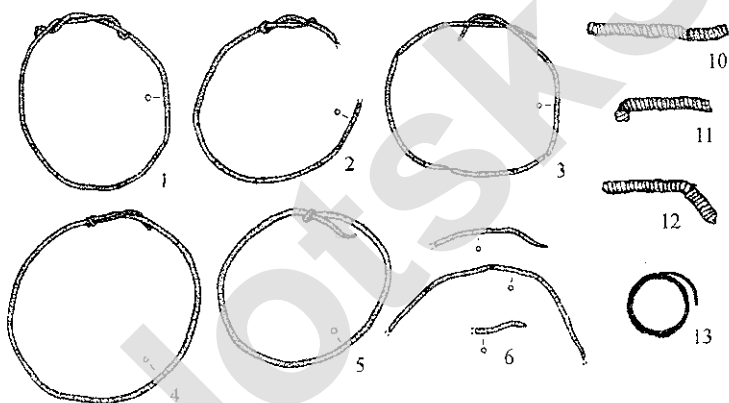
Мал. 7. Курганны могільнік Пагошча. Курган 1. Інвентар пахавання па абраззе інгумацыі (раскопкі 2005 г.)

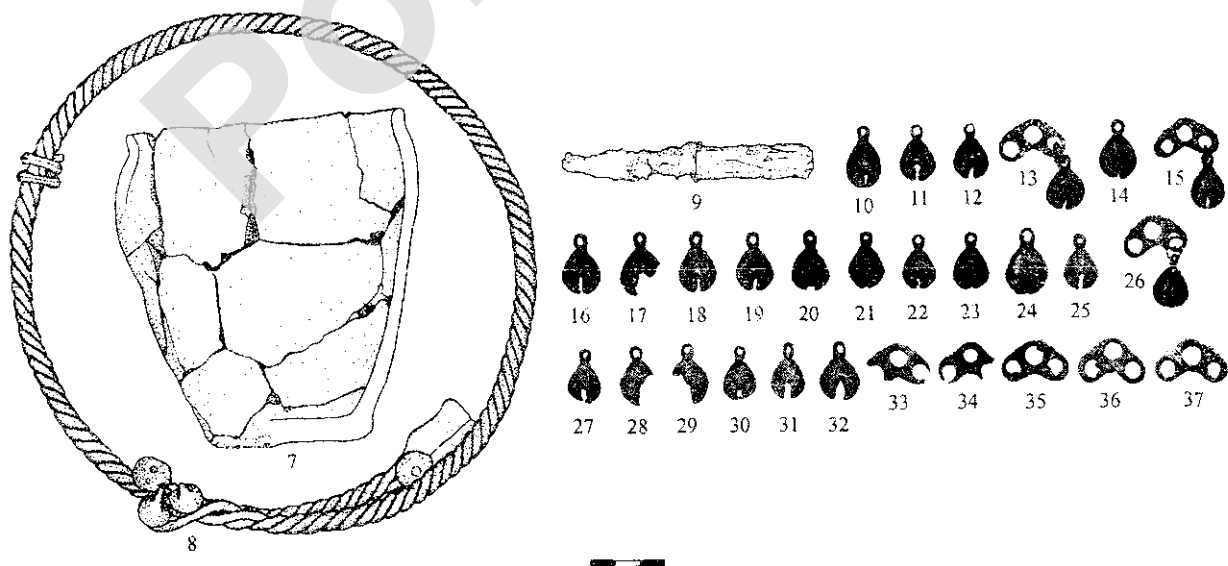
Мал. 8. Курганны могільнік Пагошча. Курган 6. Інвентар пахавання па абраззе інгумацыі (раскопкі 2008 г.)

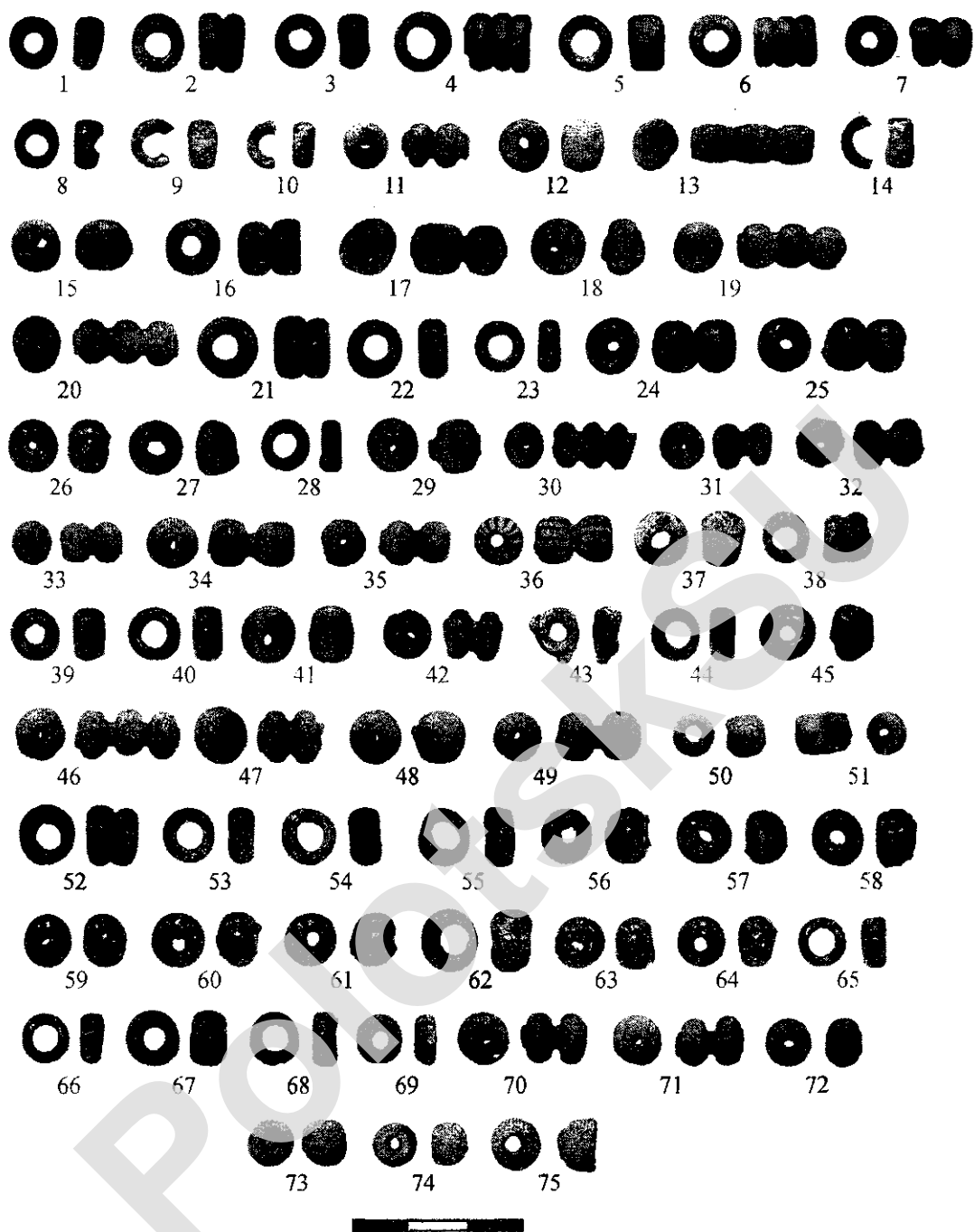

Мал. 9. Курганны могільнік Пагошча. Курган 7. Інвентар пахавання 1 па абразце інгумацыі (раскопкі 2007 г.)

Мал. 10. Курганны могільнік Пагошча. Курган 7. Інвентар пахавання 2 па абразце інгумацыі (раскопкі 2007 г.)

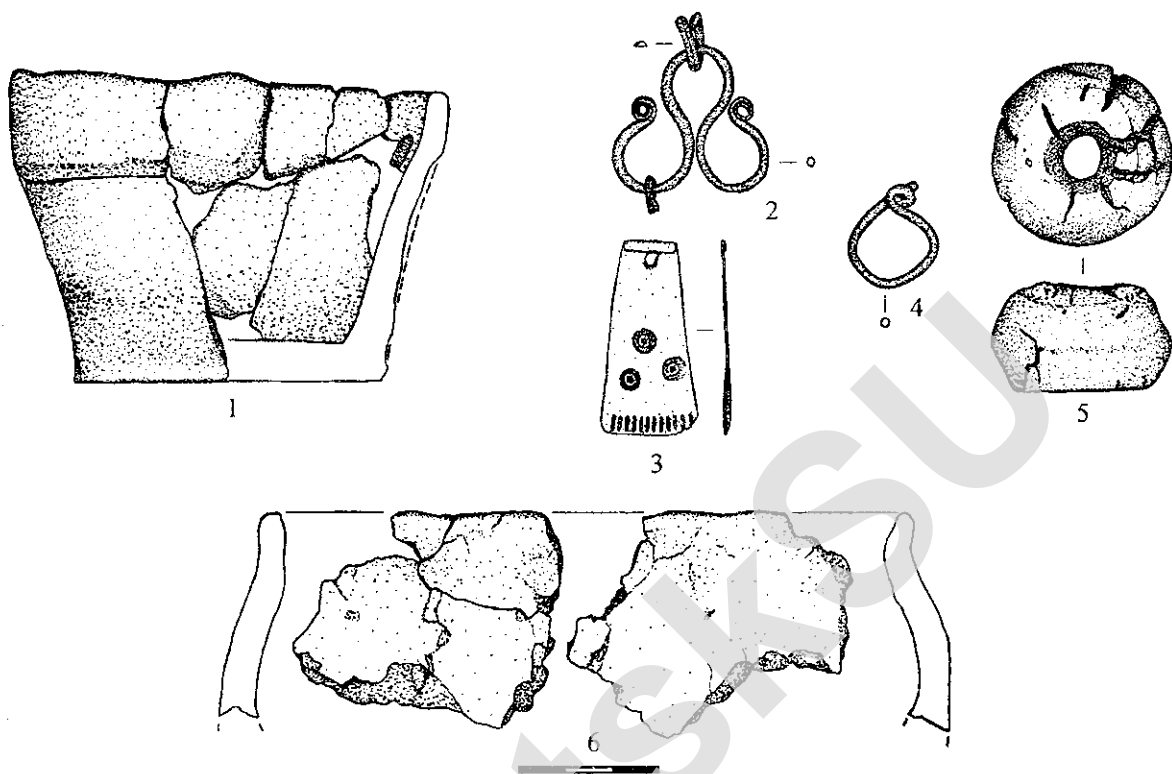

Мал. 11. Курганны могільнік Пагошча. Курган 7. Інвентар пахавання 2 па абрадзе інгуманцы (раскопкі 2007 г.)

Асаблівую цікавасць прадстаўляе мужчынскае пахаванне ў кургане 12, даследаванае ў 2008 годзе Нябожчык знаходзіўся ў яміне памерам $3,7 \times 4,6$ м і глыбінёй каля 1 м. Пры ім выяўлены сякера, кап'ё, нож, крэсіва, бранзалет, фібула і ляпны гаршчок (мал. 14). Справа ад нябожчыка знаходзілася дадатковае безінвентарнае пахаванне (пол якога пакуль не вызначаны). Магільная яміна была перакрытая драўляным насцілам, на якім змяшчалася трэцяе пахаванне, здзейсненае па абрадзе трупаспалення з багатым пахавальным інвентаром – набор шкляных пацерак і крывіцкія серпападобныя скроневыя колцы, бранзалет. Побач з магільнай ямінай, паралельна яе доўгаму боку, на попелна-вугальнай праслойцы на асаванні кургана быў выяўлены фрагмент драўлянага вырабу даўжынёй 2,5 м, які можа быць інтэрпрэтаваны, як човен. Памеры магільнай яміны, асаблівасці будовы кургана і рытуальных дзеянняў дазваляюць меркаваць, што людзі, якія іх ажыццяўлялі, мелі ўяўленне аб так званым «камерным» пахавальным абрадзе [10]. Дакладней, не столькі аб «класічным камерным» рытуале, колькі аб яго позніх праявах, вядомых па матэ-

рыялах Паўночнага Захаду Расіі XI стагоддзя. Існуе меркаванне, што ў позніх камерах Наўгародскай зямлі былі пахаваныя прадстаўнікі цэнтральнай адміністрацыі, верагодна, не мясцовага паходжання і іх бліжэйшыя сваякі [11, с. 225; 20, с. 277]. Разам з тым падабенства абраду пахавання мужчыны ў кургане 12 з мужчынскімі пахаваннямі са зброяй у курганах 1, 10 і 14 дазваляе таксама разглядаць апошнія, як «камерныя».

Мал. 12. Курганы могільнік Пагошча. Курган 8. Інвентар пахавання па абрадзе крэмацыі (раскопкі 2006 г.)

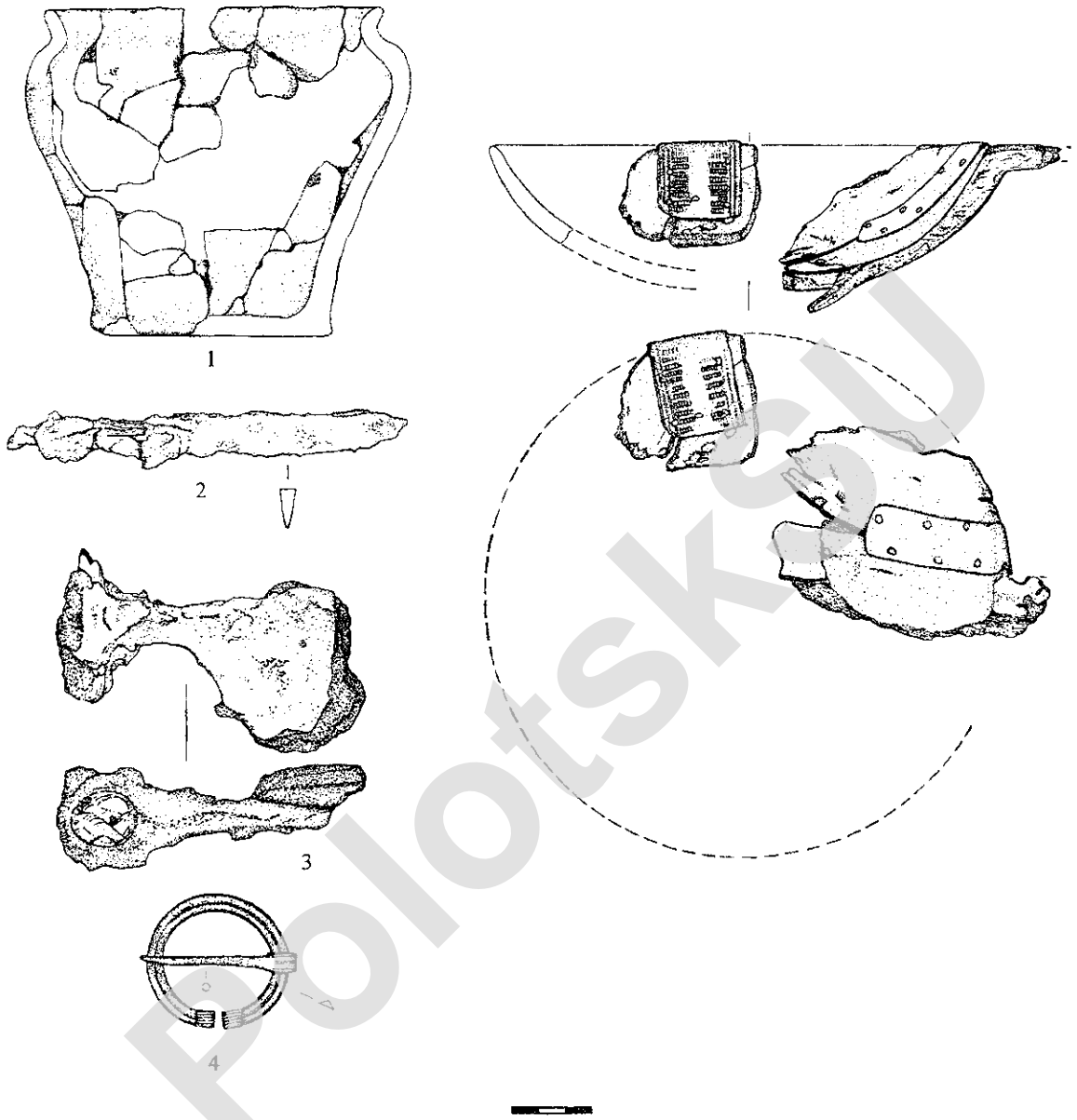
Акрамя кургана 12, жаночыя пахаванні былі выяўлены ў курганах 7 і 8. Даследаванае ў кургане 8 пахаванне змяшчалася ў мацерыковай ямцы. Разам з рэшткамі здзейсненага па-за межамі кургана спалення дзяўчынка-падлетка (13 – 16 год) знаходзіліся кальцынаваныя косткі дзвюх птушак (адна з сямейства курыных і адна дробная качка), а таксама хатніх млекакормячых (дзве з іх належалі казе ці авечцы, дзве іншыя – авечцы (вызначэнне А. А. Разлуцкай)). Як па асаблівасцях абраду, так і па характары інвентару (гл. мал. 12) курган 8 можа быць аднесены да фінальнага этапа існавання культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў у Беларускім Падзвінні.

У кургане 7 выяўлена парная інгумацыя. Пахаванне 1 належала дзіцяці, было арыентаванае галавой на паўднёвы ўсход і знаходзілася на попельна-вугальным слаі на мацерыку (гл. мал. 9 – 11). Другое пахаванне, якое належала багатай жанчыне, выяўлена ў падкурганнай яміне. Яно было здзейснена ў труне і арыентавана галавой на паўночны захад. Сярод іншага інвентару пры пахаванні выяўлены ўплеченыя ў косы крывіцкія бранзалетападобныя скроневыя колыцы, завязаныя на абодва канцы (гл. мал. 10: 1 – 6).

Варта адзначыць адсутнасць пэўнага стандарту ў жаночым пахавальным абрадзе. Таксама можна меркаваць, што ўсе жаночыя пахаванні мелі падпарадкаваны і другасны ў параўнанні з мужчынскімі характар у планіграфічнай структуры некропаля. На плане могільніка заўважана, што курганы з мужчынскімі інгумацыямі са зброяй размяшчаюцца «ланцужком» па цэнтры некропаля (№ 1, 5, 10, 12, 14 (гл. мал. 2)), яны вызначаюцца большымі памерамі і маюць відавочна першачарговае значэнне ў яго тапаграфічнай структуры. Прычым пры ўзвядзенні кургана 6, дзе быў пахаваны хлопчык з дроцікам (гл. мал. 8), былі пашкоджаны практычна сінхронныя яму курганы 7 і 8 з жаночымі пахаваннямі (гл. мал. 2). Гэта сведчыць аб першачарговай ролі мужчын у пагашчанскім калектыве.

Дзеля таго, каб адэкватна ўсвядоміць прычыны з'яўлення курганнага могільніка Пагошча і лёс той групы насельніцтва, якая яго пакінула, варта разгледзець яго месца сярод сінхронных помнікаў Браслаўскага Паазер'я. У канцы I тыс. н.э. у рэгіёне распаўсюджваюцца помнікі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў (мал. 17). Характэрная для гэтай культуры кераміка «з плечукамі» і рэчавы матэрыял, выяўленыя ў культурных слаях гарадзішча «Замак» на возеры Дрысвяты, гарадзішча «Замкавая гара» ў Браславе, селішча Зазоны, гарадзішча і селішча Пруднікі [3, с. 72 – 73; 17, с. 62; 18, с. 300; 22, рис. 9: 10].

Курганныя могільнікі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў канцэнтруюцца на захадзе Бра­слаўскага Паазер'я – ў наваколлі азёр Богінскага і Дрывяты. У дадзеным рэгіёне з канца XIX стагоддзя было даследавана 95 курганоў у 7 могільніках (Вусце, Богіна, Опса, Даўбор, Рацкі Бор, Заборныя Гумны [4, с. 210]). Асноўная маса вузкадатаваных пахаванняў богінска-дрывяцкага мікрарэгіёна належыць да X стагоддзя.

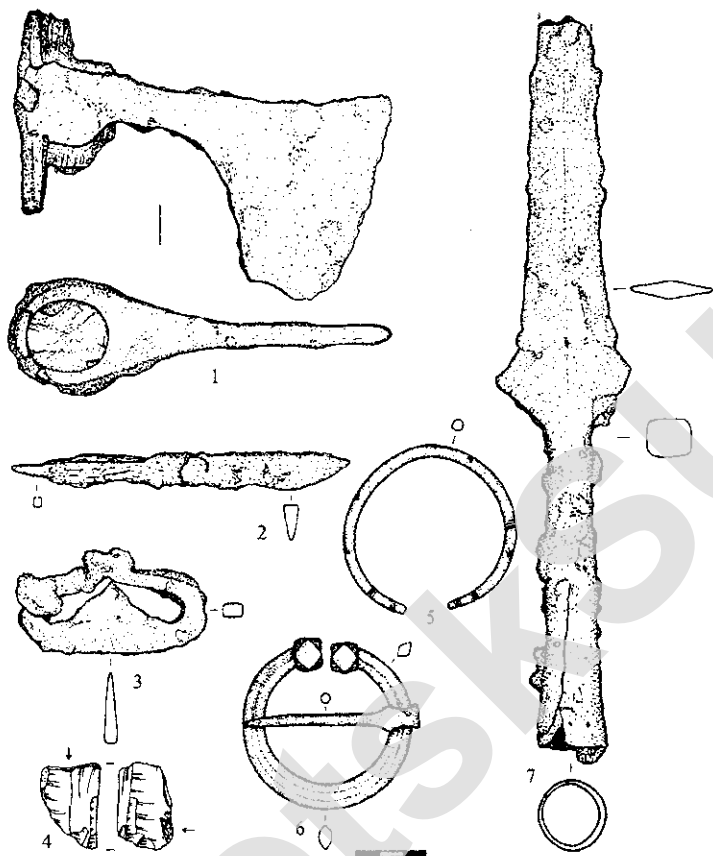

Мал. 13. Курганны могільнік Пагошча. Курган 10. Інвентар пахавання па абраздзе інгумацыі (раскопкі 2006 г.)

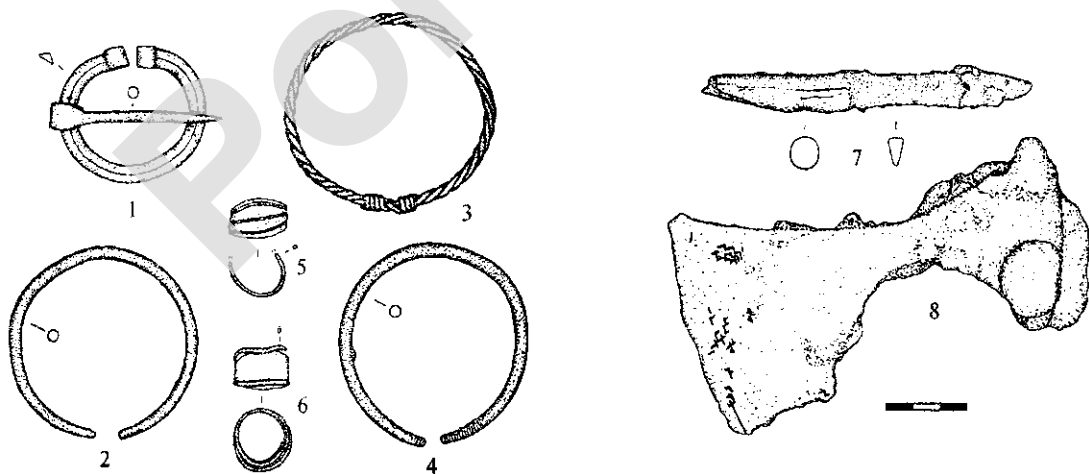
У другой палове X стагоддзя на ўсходзе Бра­слаўскага Паазер'я (у наваколлі азёр Укля – Абстэрна – Важа) з'яўляюцца курганныя могільнікі (мал. 18), у якіх цалкам пераважаюць пахаванні па абраздзе інгумацыі, а крэмацыі сустракаюцца вельмі рэдка [4, с. 212]. З'яўленне падобных могільнікаў варта звязваць з прытокам новага насельніцтва з усходу, паходжанне якога можа разглядацца ў кантэксце фарміравання раннедзяржаўнага ўтварэння ў Сярэднім Падзвінні з цэнтрам у Полацку. Функцыянаванне курганных могільнікаў з трупapakладаннямі на ўсходзе Бра­слаўскага Паазер'я працягваецца і ў далейшым – і ў XI, і ў XII стагоддзях [12, с. 79].

У канцы X – пачатку XI стагоддзя ў могільніках культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў богінска-дрывяцкага мікрарэгіёна з'яўляецца шэраг пахаванняў па абраздзе інгумацыі (гл. мал. 18), у большасці з якіх знойдзены прадметы ўзбраення старажытнарускіх і паўночнаеўрапейскіх тыпаў [4, с. 212]. Відавочна, што гэтыя пахаванні былі пакінуты іншародным насельніцтвам. У хуткім часе, не пазней за

сярэдзіну XI стагоддзя, курганныя могільнікі богінска-дзвяцкага мікрарэгіёна перастаюць функцыянаваць ((мал. 19) [12, с. 79]). З'яўленне інгумацый са зброяй адлюстроўвае пачатак замацавання цікавасцяў Полацкага княства ў рэгіёне [4, с. 212], а самі гэтыя пахаванні належаць полацкім дружыннікам.

Мал. 14. Курганны могільнік Пагошча. Курган 12. Інвентар пахавання па абраздзе інгумацыі (раскопкі 2008 г., 4 – мал. А. Ткачова)

Мал. 15. Курганны могільнік Пагошча. Курган 14. Інвентар пахавання па абраздзе інгумацыі (раскопкі 2008 г.)

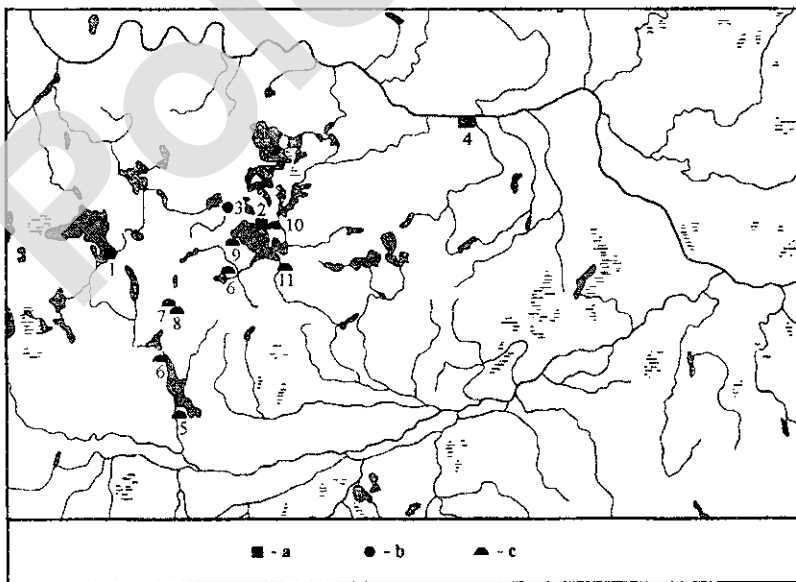
Адначасова са з'яўленнем у некропалях культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў пахаванняў па абраздзе трупапакладання са зброяй, у канцы X – пачатку XI стагоддзя адбываюцца пажары на гарадзішчы «Замак» на возеры Дрысвяты і на гарадзішчы «Замкавая Гара» ў Браславе (гл. мал. 18), а на іх месцы ўзнікаюць гарадскія цэнтры з тыловай старажытнарускай матэрыяльнай культурай [1, с. 103 – 105;

2, с. 40; 18, с. 300, 306; 19, с. 93]. Жыццё на селішчы ў Зазонах спыняецца, а на гарадзішча і селішча Пруднікі пранікаюць традыцыі старажытнарускай матэрыяльнай культуры [21, с. 138, 144]. На ўсход ад Браслава ўзнікаюць старажытнарускія крэпасці Маскавічы [5, с. 24 – 26; 6, с. 13] і Рэцёнкі [7, с. 180; 8].

Знішчэнне гарадзішчаў мясцовага насельніцтва, стварэнне магутнай сістэмы ўмацаванняў, распаўсюджанне адміністрацыі адбыліся на працягу кароткага часу, што сведчыць аб спланаванай і мэтанакіраванай дзейнасці прышэльцаў. Можна ўпэўнена звязаць гэтыя падзеі з працэсам пашырэння межаў Полацкага княства. Прычым замацаванне гэтай тэрыторыі за Полацкам, якое выявілася ў стварэнні магутнай сістэмы ўмацаванняў цэнтраў, магло адбыцца ў першыя гады праўлення Брачыслава Ізяславіча – на самым пачатку XI стагоддзя [12, с. 79]. У сваю чаргу распаўсюджванне ў рэгіёне полацкай адміністрацыі магло адбыцца раней.

Курганны могільнік Пагошча размяшчаецца ў цэнтры богінска-дрывяцкай групы помнікаў смаленска-полацкіх доўгіх курганоў. Аднак з васьмі даследаваных насыпаў другога культурна-храналагічнага гарызонту з традыцыямі гэтай культуры могуць быць суаднесены толькі пахаванне ў кургане 8 і пахаванне па абрадзе трупаспалення ў кургане 12. Акрамя таго, увесь знойдзены пры пахаваннях другога культурна-храналагічнага гарызонту ляпы посуд прадстаўлены тыповымі для культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў гаршчэкамі «з плечукамі». Увогуле ж могільнік Пагошча падаецца не звязаным з пахавальнымі традыцыямі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў. Мужчынскія інгумацыі са зброяй, здзейсненыя ў падкуртаных ямінах («камерах»), могуць быць інтэрпрэтаваныя як пахаванні прадстаўнікоў новай адміністрацыі, якія мелі пэўнае калектыўнае ўяўленне аб пахавальным рытуале, што адпавядаў іх групавому і сацыяльнаму статусу.

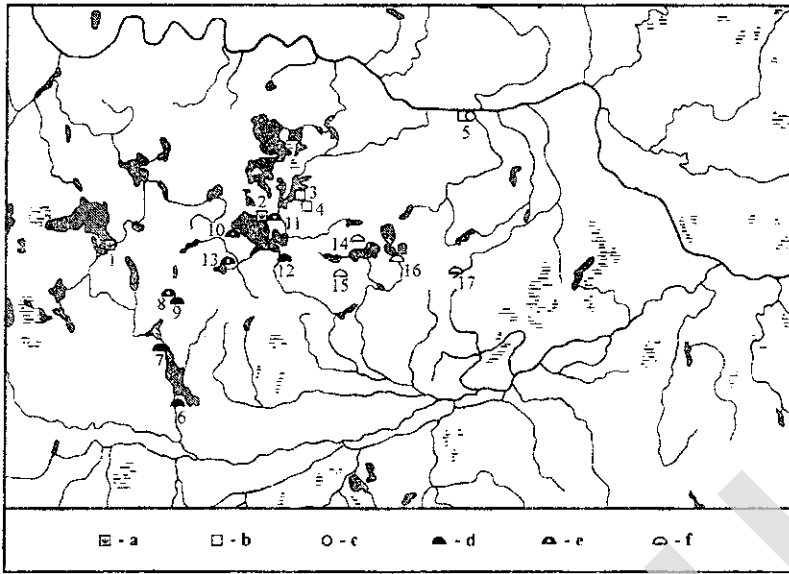
Адпаведна, з'яўленне другога культурна-храналагічнага гарызонту курганнага могільніка Пагошча можа быць суаднесена з уваходжаннем богінска-дрывяцкай групы помнікаў культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў у сферу ўплыву Полацкага княства і распаўсюджвання тут полацкай адміністрацыі. Нарэшце, варта адзначыць той факт, што тэраса, на якой размяшчаецца курганнае могільнік Пагошча, была заселена яшчэ ў бронзавым веку. Ва ўсіх раскопках 2005 – 2008 гадоў сустракаліся асобныя фрагменты керамікі і апрацаваны крэмень гэтага часу (мал. 20), а ў асобных месцах захаваліся і невялікія ўчасткі культурнага слоя. Іх выяўленне стала магчымым толькі дзякуючы метадыцы суцэльнага даследавання плошчы могільніка.

Мал. 17. Археалагічныя помнікі Браслаўскага Паазер'я канца I тыс. н.э.:

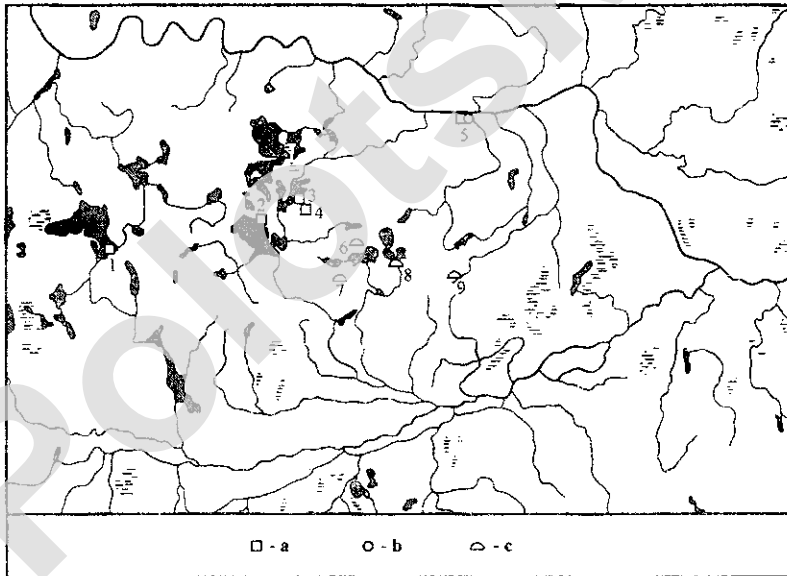
1 – Дрысвяты; 2 – Браслаў; 3 – Зазоны; 4 – Пруднікі; 5 – Вусце; 6 – Богіна; 7 – Опса; 8 – Даўбор; 9 – Рэцкі Бор; 10 – Заборныя Гумны; 11 – Бяльмонты

(а – гарадзішча з матэрыяламі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, б – селішча з матэрыяламі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, с – курганнае могільнік культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў)

Мал. 18. Археалагічныя помнікі Браслаўскага Паазер'я мяжы X–XI стст.:

1 – Дрысвяты; 2 – Браслаў; 3 – Маскавічы; 4 – Рацёнкі; 5 – Пруднікі; 6 – Вусце; 7 – Богіна; 8 – Опса; 9 – Даўбор; 10 – Рашкі Бор; 11 – Заборныя Гумны; 12 – Бяльмонты; 13 – Пагошча; 14 – Укля; 15 – Кузьмаўшчына; 16 – Лясная; 17 – Кублішчына (а – гарадзішча з матэрыяламі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, спаленае на мяжы X – XI стагоддзяў, на месцы якога ўзнікла старажытнаруская крэпасць; б – старажытнаруская крэпасць; в – селішча са старажытнарускімі матэрыяламі; д – курганы могільнік культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў; е – курганы могільнік культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў з дружнымі пахаваннямі; ф – старажытнарускі курганы могільнік)

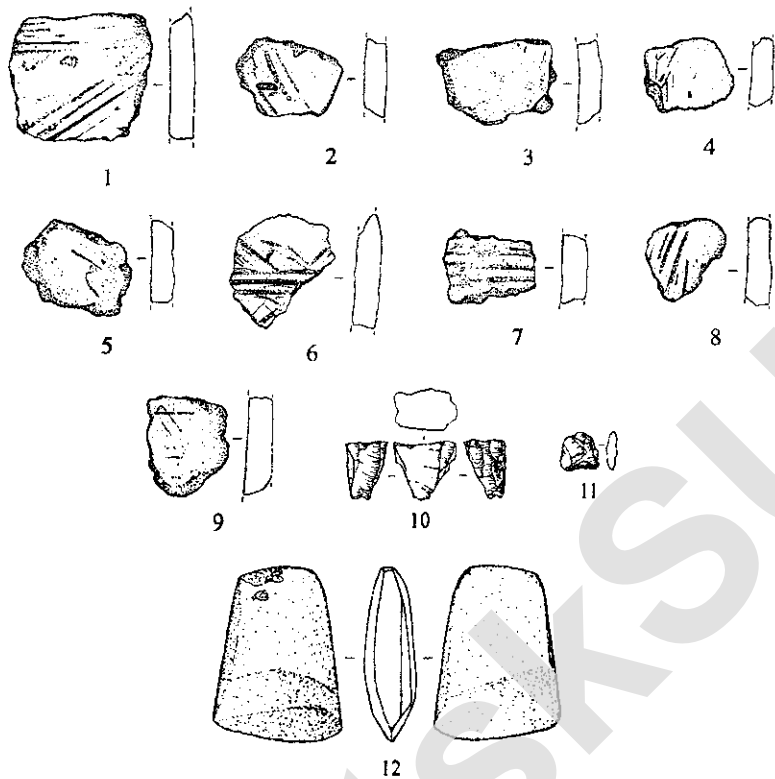
Мал. 19. Археалагічныя помнікі Браслаўскага Паазер'я другой паловы XI стагоддзя:

1 – Дрысвяты; 2 – Браслаў; 3 – Маскавічы; 4 – Рацёнкі; 5 – Пруднікі; 6 – Укля; 7 – Кузьмаўшчына; 8 – Лясная; 9 – Кублішчына (а – старажытнарускае гарадзішча; б – старажытнарускае селішча; в – старажытнарускі курганы могільнік)

Такім чынам, праведзеныя ў 2005 – 2008 гадах раскопкі курганнага могільніка Пагошча дазваляюць меркаваць, што пачатак функцыянавання помніка прыпадае на трэцюю чвэрць I тыс. н.э. У гэты час у Браслаўскім Паазер'і з'яўляюцца групы носьбітаў культуры пскоўскіх доўгіх курганоў, якім і належыць пахавальны комплекс кургана 9 могільніка Пагошча.

Большасць даследаваных курганоў належыць да другога культурна-храналагічнага гарызонту, які можа быць папярэдне датаваны другой паловай/канцом X – пачаткам/першай паловай XI стагоддзя (найбольш верагодна – апошнімі дзесяцігоддзямі X – пачаткам XI стагоддзя) і звязаны з працэсам уваходжання заходняй часткі Браслаўскага Паазер'я ў сферу цікавасцяў Полацкага княства. Могільнік належаў калектыву, які ўключаў розных па паходжанні і этнакультурнай прыналежнасці членаў. Сярод іх дамі-

нуючае становішча займалі прадстаўнікі полацкай княжацкай адміністрацыі, якія мелі пэўнае карпаратыўнае ўяўленне аб прэстыжным пахавальным абрадзе інгумацыі ў вялікіх падкуртаных ямінах з перакрышчэм, так званых «камерах».

Мал. 20. Курганны могільнік Пагошча. Матэрыялы бронзавага веку з раскопаў 2005 – 2008 гадоў (10 – 11 – мал. В. Сідаровіча, 12 – мал. А. Ткачова)

ЛІТАРАТУРА

1. Алексеев, Л.В. Раскопки древнего Браслава / Л.В. Алексеев // Краткие сообщ. ин-та археологии. – М., 1960. – Вып. 81. – С. 95 – 106.
2. Аляксееў, Л.В. Старажытны Браслаў / Л.В. Аляксееў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – Мінск, 1978. – № 4. – С. 37 – 40.
3. Алексеев, Л.В. Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры: в 2 кн. / Л.В. Алексеев. – М.: Наука, 2006. – Кн. 1. – 289 с.
4. Дернович, С.Д. Междуречье Западной Двины и Дисны в системе торговых коммуникаций Эпохи Викингов / С.Д. Дернович, Н.А. Плавинский // XV конф. по изучению истории, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии: тез. докл. – М.: «ИВИ РАН», 2004. – Ч. 1. – С. 209 – 212.
5. Дучыц, Л.У. Браслаўскае Паазер'е ў IX – XIV стст. / Л.У. Дучыц. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 120 с.
6. Дучыц, Л.У. Маскавічы / Л.У. Дучыц // Полоцкий летописец. – Полоцк, 1993. – № 1 (2). – С. 13 – 18.
7. Дучыц, Л.В. Городище Ратюнки / Л.В. Дучыц, А.Г. Митрофанов // Гіст.-археалаг. зб. – Мінск, 1994. – № 5. – С. 163 – 182.
8. Егорейченко, А.А. Средневековые материалы городища Ратюнки (предварительные итоги изучения 1999 – 2002 гг.) / А.А. Егорейченко // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы IV міжнар. навук. канф. – Полацк: «НППГКМЗ», 2003. – С. 118 – 121.
9. Енуков, В.В. Ранние этапы формирования смоленско-полоцких кривичей (по археологическим материалам) / В.В. Енуков. – М., 1990. – 261 с.
10. Михайлов, К.А. Древнерусские камерные погребения в Гнёздово / К.А. Михайлов // Археолог. сб. Гнёздово. 125 лет исследования памятника: тр. Гос. Ист. музея. – М.: ГИМ, 2001. – С. 159 – 175.
11. Михайлов, К.А. Новгородские наборные пояса XI – XII вв. / К.А. Михайлов, В.Ю. Соболев // Археолог. вестн. – СПб., 2000. – № 7. – С. 222 – 228.

12. Плавінскі, А.М. Новыя дадзеныя па гісторыі Браслаўскага Паазер'я на мяжы I і II тыс. н.э. (па матэрыялах раскопак курганнага могільніка Опса) / А.М. Плавінскі, М.А. Плавінскі // Браслаўск. чт.: матэрыялы VI навук.-краязн. канф., прысв. 150-й гадавіне з дня нарадж. Браслаўск. лекара, грамадск. дзеяча Станіслава Нарбута (1853 – 1926). – Браслаў, 2003. – С. 78 – 80.
13. Плавінскі, М. Даследаванні ў Браслаўскім раёне / М. Плавінскі // Гіст.-археалаг. зб. – Мінск, 2006. – № 21. – С. 217 – 219.
14. Плавінскі, М. Раскопкі курганнага магільніка Пагошча / М. Плавінскі // Гіст.-археалаг. зб. – Мінск, 2007. – Вып. 23. – С. 225 – 227.
15. Плавінскі, М. Аб адной катэгорыі пахавальнага посуду ў курганах канца I – пачатку II тыс. н.э. на захадзе Полацкай зямлі / М. Плавінскі, А. Плавінскі // Acta archaeologica Albaruthenica. – Мінск, 2007. – Vol. I. – С. 135 – 145.
16. Седов, В.В. Длинные курганы кривичей / В.В. Седов // Свод археологических источников. – М.: Наука, 1974. – Вып. Е 1 – 8. – 94 с.
17. Семянчук, Г. Гарадзішча «Замкавая гара» ў Браславе / Г. Семянчук // Гісторыя Беларусі: жалезны век і сярэднявечча. Да 70-годдзя з дня нарадж. Г.В. Штыхава. – Мінск: «ІГ НАН Беларусі», 1997. – С. 61 – 65.
18. Семенчук, Г.А. Раннесредневековый археологический комплекс Дрисвяты / Г.А. Семенчук // Lietuvos archeologija. – Т. 21. – Vilnius, 2001. – С. 299 – 310.
19. Семянчук, Г. Вынікі археалагічнага вывучэння Дрысвацкага рэгіёну ў 1996 г. і 1999 г. / Г. Семянчук, Т. Міроньскі // Браслаўскія чытанні 2000: матэрыялы V навук.-краязн. канф., прысв. 935-годдзю першай згадкі Браслава ў пісьмовых крыніцах. – Браслаў, 2001. – С. 92 – 94.
20. Соболев, В.Ю. О древнерусских камерных погребениях Новгородской земли / В.Ю. Соболев // Памятники старины. Концепции. Открытия. Версии. – СПб. – Псков: Невельская типогр., 1997. – Т. II. – С. 272 – 277.
21. Шадыро, В.И. Средневековые материалы из городища Прудники / В.И. Шадыро // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С. 138 – 146.
22. Шадыро, В.И. Городище и селище Прудники / В.И. Шадыро // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 2001. – Т. 21. – С. 267 – 274.
23. Штыхаў, Г.В. Крывічы: Па матэрыялах раскопак курганоў Паўночнай Беларусі / Г.В. Штыхаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 191 с.

**КАМЕННЫЯ БУДЫНКІ ПОЛАЦКАГА ЕЗУЇЦКАГА КАЛЕГІУМА
АПОШНЯЙ ЧВЭРЦІ XVII – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XVIII СТАГОДДЗЯ
(ПА ВЫНІКАХ НАТУРНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ КОРПУСА В)**

А.А. САЛАЎЁЎ

(Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік)

Прадстаўлены вынікі натурнага вывучэння корпуса В былога Полацкага езуіцкага калегіума. Падчас яго мадэрнізацыі ў 2006 – 2008 гадах былі больш дэталёва вывучаны рэшткі старажытнага будынка, які быў знойдзены папярэднімі даследчыкамі. Гэты старажытны будынак існаваў да ўзвядзення ў сярэдзіне XVIII стагоддзя існуючых зараз карпусоў. Падчас вывучэння корпуса В была часткова рэканструявана ўнутраная планіроўка памяшканяў старажытнага будынка, сабрана шматлікая калекцыя будаўнічых матэрыялаў XVII – першай паловы XVIII стагоддзя. Таксама была зроблена прывязка выяўленых археалагічных рэштаў цагляных пабудоў да вядомых выяў Полацкага калегіума першай паловы XVIII стагоддзя.

Полацкі езуіцкі калегіум – адзін з буйнейшых і цікавейшых архітэктурных ансамбляў Полацка, але нягледзячы на яго месцазнаходжанне ў гістарычным цэнтры горада ён практычна ніколі не даследаваўся належным чынам. Пасля перадачы калегіума Полацкаму дзяржаўнаму ўніверсітэту і пачатку буйнамаштабнай мадэрнізацыі будынкаў з'явілася магчымасць яго натурнага вывучэння. Ва ўмовах, калі пісьмовыя і графічныя крыніцы па яго архітэктурнай гісторыі вельмі абмежаваны, а часам проста недаступны натурныя даследаванні набываюць першасны і вызначальны характар.

У айчынным гістарыяграфіі ўсталявалася меркаванне, што да сярэдзіны XVIII стагоддзя полацкі калегіум быў цалкам драўляным. Да яго ўзвядзення тут знаходзіўся кальвінскі збор, які быў адзіным цагляным будынкам. Гэтыя звесткі ўпершыню былі пададзены ў працы А.К. Марэля «История города Полотска и возникновения здания Полотского кадетского корпуса» [1, с. 8, 9] і пазней паўтораны ў кнізе В.П. Вікенцьева «Полотский кадетский корпус» [2, с. 18]. Гэта сцвярджэнне трывала ўвайшло ў навуковую літаратуру і пытанне аб магчымасці існавання ў структуры існуючага калегіума больш старажытных цагляных езуіцкіх пабудоў да другой паловы 90-х гадоў XX стагоддзя нават не ставілася.